

Mișcările xenofobe și dilemele „includerii” și „excluderii”: cazul minorității maghiare din România

MICHAEL SHAFIR

Istoria contemporană, alături de științele politice, face distincție între „statul civic” și „statul-națiune”. Dacă primul s-a dezvoltat acolo unde autoritatea statului a putut fi impusă înainte ca „suveranitatea *demos-ului*” să devină baza fundamentării statale — și deci a permis includerea ulterioară a membrilor *demos-ului* ca actori politici bucurându-se de egalitatea deplină în drepturi —, lucrurile stau altfel acolo unde „națiunea” a precedat democrația. Aici, reclamarea egalității s-a făcut nu la nivel național, de stat, ci la nivel internațional și interstatal. Se spunea că „națiunile” trebuie să fie egale între ele, iar popoarele să aibă dreptul la statul lor propriu, separat. În aceste ultime cazuri, apartenența la un grup etnic devine o condiție pentru a te bucura de drepturi civile, acordate numai acelui grup. În modelul ideal al statului național, nu există nici o diferență între cetățenie și naționalitate.

E de la sine înțeles că diferența între cele două moduri de a concepe statul are o importanță uriașă pentru procesul democratizării în general, dar mai ales, pentru cursul pe care îl urmează formele de guvernare post-comuniste, în curs de conturare. Literatura de specialitate e prea vastă pentru a putea fi citată aici, totuși punctul de plecare al unui demers centrat pe acest aspect ar trebui să fie originala carte a lui Liah Greenfeld despre cele „cinci drumuri către modernitate” (1995). Pot fi abordate două strategii alternative: una „de includere”, prin includerea tuturor cetățenilor unui stat ca având drepturi egale, indiferent de apartenența lor etnică — sau „de excludere” care, dusă până unde o cere logica sa interioară, ar necesita „epurarea etnică”. Totuși, acele strategii în care „națiunea” și nu *demos-ul* îi definește pe membrii comunității, situația e mai complexă, deoarece opțiunile de „construcție a statului” sînt ele însele rezultatul unor opțiuni prealabile de „construcție a națiunii”. Aici, cei doi poli sînt din nou „excluderea” și „includerea”. Așa cum arată Juan J. Linz și Alfred Stepan (1996:28), acolo unde

principiul dominant al cetățeniei este *ius soli* (cetățenie acordată în virtutea nașterii în țara respectivă), etnicitatea sau naționalitatea nu joacă practic nici un rol nici în definirea națiunii, nici a cetățeniei. De fapt, nu e nici o diferență între cele două, deși acest lucru se întâmplă numai *dacă pays légal și pays réel* coincid. Dar, acolo unde principiul este *ius sanguinis* sau cetățenie prin descendență (ca în Germania sau Israel), acordarea cetățeniei non-etnicilor e o „favoare” și depinde de decizia discreționară a guvernului și/sau electoratului. Nu întâmplător, protestatarii din fosta Republică Democrată Germania strigau „*Wir sind das Volk* ” (noi sîntem poporul) și nu „*Wir sind die Staatsbürger*” (noi sîntem cetățenii). Dacă o situație similară ar fi existat în România, oamenii ar fi strigat „*noi sîntem neamul*”, noțiunea de „*neam*” avînd exact aceeași conotație „organică”, *Blut und Boden*, ca și cea de *Volk*. Acest lucru a fost, totuși, mult mai greu de făcut în Timișoara, pe 16 decembrie 1989, în fața locuinței lui László Tőkés. Tőkés, pastor reformat care i s-a opus lui Ceaușescu, „a aprins scînteia revoluției române”, dar a fost etichetat apoi ca „răufăcător” de către partidele și mișcările xenofobe românești.

Imediat după decembrie 1989, în România se striga „*noi sîntem români*”. Acest slogan „de excludere” exprimă un construct mai complex, deoarece ascunde o afirmație *implicită*: *numai* noi sîntem români, deci numai noi avem dreptul la exprimarea opțiunilor. Într-adevăr, „*noi sîntem români*” rimează cu „*noi sîntem aici pe veci stăpîni*”. Cu alte cuvinte, constructul recunoaște existența „celorlalți”, dar refuză să recunoască egalitatea lor. Nu reflectă — sau cel puțin încă nu reflectă — susținerea „epurării etnice”, fiind o simplă declarație care afirmă „eu sînt în propria mea casă, pe cînd voi sînteți tolerați”. Un tolerat nu e neapărat privat de drepturi. El/ea va beneficia de acele drepturi pe care „toleratorul” dorește să i le acorde, dar „dreptul de a-și cere drepturile” nu va figura niciodată printre ele. Acest construct „*noi sîntem români*” reflectă perfect strategiile de „construcție națională” adoptate de elitele politice românești după Unirea Principatelor din 1859 și, mai ales, între 1918 și 1923 (vezi Livezeanu, 1995).

Lucrarea de față va prezenta pe scurt aceste strategii, pe fundalul atitudinilor față de cererile celei mai puternice și numeroase minorități naționale din România (1,6 milioane), cea maghiară, mai precis față de cererile susținute de Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR). În acest scop am făcut distincție între partidele „mainstream” și acele mișcări xenofobe și formațiuni politice pe care, în câteva studii publicate cu vreme în urmă, le-am numit „partide ale continuității radicale” (Shafir, 1994b, 1999). Aceste partide (spre deosebire de cele ale „revenirii radicale”, care se revendică, în căutarea rădăcinilor lor istorice, de la formațiunile fasciste sau proto-fasciste) sînt o continuare, într-o formă exacerbată, a strategiilor „național comuniste”, care urmăresc, în general, în regimurile din Europa Centrală și de Est și, în special în România, ceea ce numim *Ersatzlegitimation*. Scopul meu este de a examina dacă - și în ce măsură - partidele „mainstream” pot fi considerate

MIȘCĂRILE XENOFOBE ȘI DILEMELE „INCLUDERII” ȘI „EXCLUDERII”

diferite de partidele „radicale” (fără a lua în calcul originea lor), în atitudinea față de dilema „excludere-includere”, dar și de a cerceta în profunzime ezitățile și limitele cultural determinate ale formațiunilor moderate în făurirea unui „stat civil”. În acest scop voi folosi matricea tipologică dezvoltată de Linz și Stepan (1996:428 - 433), în analiza făcută construcției naționale, statului și democrației, în statele baltice post-comuniste. Această tipologie, cred, poate fi aplicată întregului spectru al sistemelor foste comuniste. Economia acestei lucrări nu permite, firește, prezentarea istoricului individual, nici al UDMR, nici al altor formațiuni asupra cărora mă voi opri.

Așa-numita „mișcare culturală” *Vatra Românească*, Partidul Unității Naționale Române (PUNR) și Partidul România Mare (PRM) sînt formațiunile xenofobe pe care le voi analiza, deși lista organizațiilor de acest fel din România este mult mai lungă. Strategia de „construcție națională” se bazează pe premisa că „*demos-ul*” și „națiunea” trebuie să se suprapună (vezi tabelul). Aceasta, oricum, este în ochii lor „situația ideală”, cea pentru înfăptuirea căreia statul trebuie să lupte, dar care nu există *de facto*. De aici rezultă că „strategiile de excludere” îndreptate către minoritățile naționale în procesul construcției statului combină, în cazul acestor mișcări, strategiile de Tipul I, de eliminare sau măcar de încurajare sistematică a opțiunii de „exit” a acelor minorități, cu strategiile de Tipul II, care se reflectă în constructul „*noi sîntem români*”, izolînd minoritățile naționale de procesul politic prin garantarea unor libertăți civile, dar nu și a drepturilor politice.

Strategii de construcție națională: ideologie îndreptată spre <i>demos/națiune</i>	Strategii de construcție a statului: strategii îndreptate spre minoritate sau minorități non-naționale	
Relație	Strategii „de excludere”	Strategii „de includere”
<i>Demos</i> și națiune trebuie să se suprapună	Tipul I: de eliminare sau măcar de încurajare a opțiunii de „exit”	Tipul III: se fac eforturi majore de asimilare a minorităților în cultura națională și nu sînt recunoscute în special drepturile politice și culturale ale minorităților
<i>Demos</i> și națiune pot fi diferite	Tipul II: izolarea de procesul politic, prin garantarea libertăților civile, dar nu și a drepturilor politice	Tipul IV: se fac eforturi majore de a acomoda minoritățile, prin instrumentarea unei serii de aranjamente politice și civile care recunosc drepturile minorităților

Tabel

(Sursă: J J. Linz și A. Stepan, Probleme ale tranziției și consolidării democrației: Europa de Sud, America de Sud și Europa Post-comunistă, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1996, p.429.)

Strategiile de Tipul I pot fi adînc înrădăcinate în „memoria istorică” și datorate suspiciunilor. Cînd, la începutul anului 1990, minoritatea maghiară a încercat să recîștige pentru copiii săi fostele școli în limba maghiară desființate de regimul Ceaușescu odată cu curentul românizării Transilvaniei, intelighenția etniei majoritare din regiune a fost cuprinsă de panică. Apelurile membrilor acelei intelighenții, pentru salvarea „leagănelui ancestral al nașterii noastre, Transilvania, cea atît de adesea înecată în sînge” (citată de Deletant, 1991: 31), lansate de recent înființata *Vatra Românească*, aveau să găsească un teren propice în oamenii simpli, beneficiari ai „migrării interne” care urmărea schimbarea structurii etnice a regiunii. Pe fundalul acestor suspiciuni reciproce, fosta poliție secretă comunistă (Securitatea) avea să joace rolul moașei *Vetrei Românești*, să însceneze ciocnirile etnice de la Tîrgu-Mureș și, într-un sfîrșit, să-și atingă scopul autointeresat de a renaște ca noul Serviciu Român de Informații.

Secole întregi de politică asimilaționistă a Ungariei, dinainte de pierderea provinciei în 1918, îndreptată împotriva etnicilor români din regiune, au ajuns astfel să se răzbune în atitudini pe care mulți români le percep ca pur și simplu „de apărare” și ca reacții la „provocări”. Să luăm, de exemplu, cazul lui Radu Ceontea, primul președinte al PUNR. Înființat în martie 1990, PUNR-ul a fost considerat multă vreme un fel de „armă politică” a *Vetrei Românești*. Inițialele sale, VR, sînt înscrise în emblema oficială a partidului. Într-adevăr, încă de la început, Ceontea descrie PUNR ca pe un „partid care îmbrățișează ideile generale acoperite de platforma-program a *Vetrei Românești*” și, așa cum avea să recunoască ceva mai tîrziu, PUNR era „fiul *Vetrei*, pentru că s-a născut din *Vatră*” (citată de Gallagher, 1997:29, 31). Ceontea va da curînd frîu liber percepției cultural-moștenite față de minoritatea etnică maghiară, ca și părerilor asupra felului cum trebuie să arate viitorul României post-comuniste. Într-un interviu datat sfîrșitul lui decembrie 1990 - începutul lui ianuarie 1991, el povestește cum s-a născut „într-un cătun de pe Valea Mureșului, care a suferit toate relele posibile de pe urma ungarilor.” Tatăl său, spune el, a fost „măcelarul satului” și l-a învățat că „fiecare ungar are o funie în buzunar” cu care „sugrumă românii”. Cînd merge la București pentru a participa la dezbaterile Parlamentului, spune Ceontea: „N-am curaj să mînc. la restaurantul hotelului, căci mă tem că ungarii m-ar otrăvi.” Mai mult, în timpul absenței sale, apartamentul lui din Tîrgu-Mureș era „păzit 24 de ore din 24 de doi polițiști, fiindcă nu vreau ca soția și fiica mea să fie violate și apoi ucise” (*Baricada*, 25 decembrie 1990).

Dar Ceontea n-a fost multă vreme președintele PUNR, ci a fost înlocuit în octombrie 1992 de naționalistul extremist, primar al Clujului, Gheorghe Funar. Prea puțini au fost înclinați să-l ia în serios pe Ceontea cînd, după excluderea lui, el avertiza că în curînd „veți regreta moderații ca noi” (*România liberă*, 6 octombrie 1992). Dar avea dreptate. Ceaușescu, va sublinia Funar în repetate rînduri, a fost „un bun român”, dar a acordat „prea multe privilegii minorității maghiare” (citată în

Gallagher, 1992:16). Membrii acestei minorități, va afirma el în repetate rânduri, nu numai că subminau securitatea statului român, având, printre altele, organizații paramilitare secrete, dar erau și agenți ai unor puteri oculte, urmărind să cumpere Transilvania. Membrii PUNR susțineau că provincia era confruntată acum cu același pericol ca și Palestina când evreii au început să cumpere pământ acolo (Gallagher, 1997:31-32). La un moment dat, Funar sugerează ca Ungaria să înființeze un „minister al absorbției”, pentru a ușura întoarcerea „etnicilor maghiari”, a căror comunitate, spune el, a fost „un focar de instabilitate și ură” de-a lungul „celor câteva secole de diasporă” (*Ziua*, 25 iulie 1995). Și, adresându-se susținătorilor săi, în 1996, la un miting de la Alba Iulia, Funar acuză UDMR că pune la cale „iugoslavizarea” României, lăsând pe seama celor care-l ascultau să-și imagineze care ar putea fi răspunsul potrivit unor asemenea planuri (citată de Șafir, 1997:151-152).

Soluții similare, de Tipul I, au fost adesea susținute de Corneliu Vadim Tudor, unul din foștii poeți de curte ai lui Ceaușescu, conducătorul PRM, partid înființat în noiembrie 1990. De ce să ne mai mirăm atunci că, în noiembrie 1998, urmînd unei rupturi în PUNR, Funar avea să se alăture PRM-ului, ca secretar general. „Noi nu credem - scria Tudor, în stilul său binecunoscut și plin de ură, în septembrie 1990 în *România Mare*, unul din cele două săptămînale ale PRM - în varianta voastră (a UDMR) de Casă Comună Europeană. Așa sîntem noi: mai țărănoi, mai primitivi, nu ne place să fim servitorii și valeții altor popoare, vrem să fim stăpîni în casa sufletelor noastre.” Dacă unguirilor nu le place, n-au decît să „colonizeze stepele alea ale voastre sau să vă închiriați pămînturi în Siberia și Asia, dar să vă între bine-n cap că Transilvania va fi pe veci românească” (*România Mare*, 21 septembrie 1990, citată în Andreescu, 2000). Dacă UDMR nu termină cu „provocările”, scria ceva mai devreme Tudor, „va veni o vreme cînd forțele sănătoase ale acestei țări vor cere un referendum național, ca să hotărască dacă acești trădători dovediți mai pot sta aici sau nu, și dacă nu, să fie expulzați odată pentru totdeauna! Pentru pacea a 20 de milioane de români, merită să scăpăm de gunoiul ăsta, indiferent ce-ar spune cercurile oculte ale Occidentului” (*România Mare*, 3 august 1990, citată în Andreescu, 2000).

Începînd cu anul 1991, declarat de *România Mare* „Anul Internațional de Luptă împotriva Terorismului Maghiar”, săptămînalul a publicat în fiecare număr cel puțin o pagină dedicată incitării împotriva minorității maghiare și a unguirilor, într-o rubrică distinctă. Cel mai bine ar fi dacă așa-zisa „conspirație” maghiară ar putea fi prezentată împreună cu ale celorlalți „dușmani tradiționali”. Astfel, în 1991, *România Mare* publică o caricatură în care UDMR era scris „Jude-MR” (Șafir, 1991a). Cînd cursul maghiar și iugoslav al râului Tisa a fost poluat cu cianuri, în februarie 2000, incidentul ducînd la proteste internaționale, Tudor, adresîndu-se unui public vatrîst, într-unul din atacurile sale antiglobalizante, pune incidentul pe seama „vînzării” lacome a bunurilor României investitorilor străini (în cazul în speță, australienilor). Dar adaugă apoi că acest incident este minor comparat cu „otrăvirea

de milenii a fîntînilor sufletului românesc, de către cianura maghiară”. Politica Ungariei față de România, spune el, rimînd, s-a mișcat întotdeauna între „ură și cianură” (subliniat, în original, în *România Mare*, 3 martie 2000).¹

PRM, PUNR și Vatra Românească au susținut încă de la început scoaterea UDMR în afara legii. Dacă s-ar fi dat curs unor asemenea strategii, ele puteau fi încadrate în Tipul II al tipologiei Linz și Stepan. Garantarea de „libertăți civile, dar nu și de drepturi politice” are, și ea, o dimensiune simbolică, iar aceasta din urmă, dincolo de aparențe, e consubstanțială conflictului interetnic din Transilvania. E îndreptată, în aceeași măsură, și spre trecut, și spre viitor. Decizia lui Funar de a picta băncile publice din Cluj în culorile steagului românesc poate avea o alură comică, „postmodernă”, așa cum nu lipsită de ridicol a fost și apariția lui într-o dezbatere televizată a candidaților la președenție, în 1996, cu trei pahare de plastic în față, în aceleași trei culori. Dar culorile naționale românești pe băncile publice într-un oraș cu o minoritate maghiară de peste 20% seamănă prea mult cu inscripțiile *Für Juden verboten* (interzis evreilor), de pe băncile din parcurile Germaniei naziste. În 1997, cînd steagul național al Ungariei, arborat la recent inauguratul consulat maghiar din Cluj, a fost dat jos de funcționari ai primăriei, din ordinul lui Funar, Tudor a anunțat că partidul lui îi va premia pe acei funcționari cu un milion de lei și, mai mult, că oferă trei milioane de lei oricui va arde în public steagul maghiar (RFE/RL *Newsline*, 28 iulie 1997). Mai important, poate, primarul Clujului a încercat în cîteva rînduri să combine demolarea unor monumente atestînd prezența maghiară în oraș (între care cele mai importante erau catedrala romano-catolică și statuia ecvestră a regelui din secolul al XV-lea, Matei Corvin, vezi Shafir 1994a), cu ridicarea unor monștri arhitecturali continuînd realismul socialist, sub forma unor monumente dedicate eroilor naționali români.

Strategii „de excludere” de ambele tipuri sînt, oricum, întîmpinate cu rezerve și presiuni de comunitatea internațională, în contextul „democratizant” de după 1989. Este puțin probabil astăzi ca vreunea din cele două mișcări, de continuitate radicală (exemplul iugoslav e cel mai elocvent) și de revenire radicală (ilustrată de reacția Uniunii Europene la aderarea „Partidului libertății” austriac la coaliția guvernamentală, în 2000), să li se dea *carte blanche*, fie că e vorba de Europa Centrală și de Est, fie de Occident. Epoca „suveranității depline” pare că a luat sfîrșit, chiar dacă încă nu i s-a semnat certificatul de deces. Dar mai greu e să te descurci cu strategiile „de includere” de Tipul III, nu în ultimul rînd pentru că și anumite „democrații consacrate” aplică, parțial sau total, asemenea strategii.

Dificultățile provin de asemenea și din granița fragilă care desparte uneori partidele extremiste de cele aparent moderate. Să luăm, de exemplu, Frontul Salvării Naționale (FSN) sub conducerea (în toate, mai puțin numele) fostului președinte Ion Iliescu. Constituit ca partid politic în 1990, Frontul își va schimba numele pînă la urmă în Frontul Democratic al Salvării Naționale și, finalmente, în Partidul

Democrației Sociale din România (PDSR). După alegerile din 1992, partidul intră într-o coaliție neoficială, devenită mai apoi oficială, cu PRM și PUNR. Comparat cu pozițiile acestor două partide de continuitate radicală, partidul lui Iliescu poate într-adevăr să pară un partid moderat de stînga. Această impresie a fost adesea intensificată de conflictele din interiorul coaliției privind minoritatea maghiară și Ungaria, în general. După încheierea tratatului de bază cu Ungaria, PUNR-ul a părăsit, în semn de protest, coaliția a cărei majoritate era formată din PDSR. Dar acest lucru poate fi doar o impresie, dovedind, dacă e să dovedească ceva, doar recunoașterea, din partea conducerii PDSR, a imposibilității de a mai aplica strategii „de excludere” într-un context internațional schimbat. De fapt, la sfîrșitul lui 1999 s-a aflat că Iliescu fusese unul dintre „părinții fondatori” ai Vetrei Românești. El și-a păstrat, se pare, calitatea de membru *in petto*, deoarece statutul lui prezidențial nu-i permitea să se identifice cu asemenea organizații. Iar în 2000, după ce PUNR-ul a pierdut mare parte din suportul electoral, datorită conflictelor interne, liderii organizației au ales să candideze pe listele parlamentare ale PDSR, înțelegerea oficială între partid și Vatra Românească fiind parafată pe 19 decembrie (*Adevărul*, 20 decembrie 1999). *Quod erat demonstrandum*.

În tipologia Linz și Stepan, strategiile PDSR față de minoritatea națională maghiară se potrivesc perfect în strategiile „de includere” de Tipul III (vezi Tabelul 1). Cu alte cuvinte, ele au fost elaborate încercînd asimilarea minorității în cultura majorității, fără nici o recunoaștere specială a drepturilor politice sau culturale minoritare. Așa cum descriu în amănunt Linz și Stepan, aceste strategii includ garantarea libertăților de expresie, adunare și organizare, de a-și forma propriile partide politice și a propune candidați pe listele electorale, acordate minorităților culturale. Trebuie, totuși, să ne reamintim mereu că aceste libertăți sînt condiționate de „disponibilitatea membrilor minorității de a renunța la propria identitate, limbă și cultură, în folosul naționalității dominante” (Linz și Stepan, 1996:430). Contradicția e doar de suprafață: libertățile garantate de către strategiile de includere de Tipul III perpetuează inegalitățile existente prin omiterea oricărei „discriminări pozitive” (sau „acțiuni afirmative”) care ar duce la dispariția statutului de inferioritate numerică a minorităților.

Să luăm, de exemplu, prevederile *Constituției României*, document adoptat de Parlament — reunit ca Adunare Constituantă postcomunistă — în noiembrie 1991 și aprobat într-un referendum pe 9 decembrie, același an. Adunarea a fost dominată din plin de formațiunea lui Iliescu, încă numită pe-atunci FSN. Articolul 1 din documentul fundamental stipulează că „România este un stat național, suveran, independent, unitar și indivizibil”, iar Articolul 4 stipulează că „Baza statului o constituie *unitatea poporului român*” (*s.a.*). Natura unitară a statului era prevăzută și de Constituția din 1923, și de cea adoptată sub Ceaușescu, în 1965. Sub Ceaușescu, termenul era interpretat ca însemnînd că minoritățile naționale nu existau deloc în

România. De fapt, limba oficială a înlocuit termenul „minoritate națională”, la început cu „naționalitate conlocuitoare”, pentru ca apoi să se vorbească despre „români de naționalitate maghiară”. Dar chiar sub Constituția democrată din 1923, termenul semnifica guvernare centralizată, făcând dificilă, dacă nu de-a dreptul imposibilă, devoluția atribuțiilor statului. Și, cu siguranță, omitea orice formă de autonomie bazată pe specificul național al unei regiuni. Reprezentanții UDMR în Adunarea Constituantă nu au pus, oricum, sub semnul întrebării, caracterul unitar al statului, o greșeală pe care au ajuns s-o regrete. Dar ea a izvorât mai ales din nevoia de a contrazice prevederea „național”, înscrisă în Constituție. Ei au arătat că un stat care are 14 (astăzi 16) minorități naționale recunoscute, nu are dreptul să se autodescrie ca „național”, cu atât mai mult cu cât termenul a fost adoptat în secolul XIX, dar a dispărut între timp din constituțiile democrate moderne. (Shafir, 1991b).

Așa cum arată co-președintele *Asociației pentru Apărarea Drepturilor Omului în România-Comitetul Helsinki* (APADOR-CH), Gabriel Andreescu, termenul de „stat național” a fost interpretat de „părinții fondatori” ai Constituției, ca purtător nu al unei interpretări „civice” (putem aici vorbi de consociațional) — care ar considera toți cetățenii statului ca membri egali într-o comunitate mixtă, indiferent de originea lor etnică —, ci ca purtător al sensului de „comunitate stabilită pe o [unică] bază etnică” (Andreescu, 2000). Într-adevăr, cei șase autori ai documentului fundamental aprobat de referendumul din decembrie 1991, resping în mod explicit interpretarea caracterului statului ca bazat pe ceea ce ei numesc „termenul ambiguu de populație”. Mai degrabă, subliniază ei, noțiunea trebuie să transmită o „trăsătură psihologică”, una capabilă să exprime „o comuniune de origine etnică, limbă, cultură, religie, factori psihologici, de viață, tradiții și idealuri, dar mai presus de toate [o comuniune] de trecut istoric [unic] și dorința de a sta pentru totdeauna pe acest teritoriu” (Constantinescu et al., 1992: 6-7). Desigur că nu e o întâmplare faptul că definiția *statului* e foarte asemănătoare cu ceea ce mulți autori percep ca fiind trăsăturile definitorii ale *etnicității*.

Prevederea „statului unitar”, a Articolului 4 care lasă în afara comunității pe cei care nu se identifică etnic cu „poporul român” și, mai ales, definirea României ca „stat național”, avea pînă la urmă să se ciocnească de cererile UDMR de recunoaștere a autonomiei și a maghiarilor ca „națiune parteneră” sau „element co-constituent”. Aceste cereri au fost toate incluse în programul din 1995 al UDMR (vezi Buletin informativ al UDMR, 31 mai 1995), pe care PDSR și partenerii săi de continuitate radicală l-au respins ca fiind „extremist” și ca punînd în pericol caracterul național al României, ca și integritatea sa teritorială. Pentru înțelegerea circumstanțelor adoptării acestui program, trebuie să ne întoarcem puțin la evoluția relațiilor majoritate-minoritate, imediat după schimbarea de regim din 1989.

La 5 ianuarie 1990, FSN-ul declară „solemn” că va „garanta drepturile și libertățile individuale și colective ale minorităților etnice.” Declarația condamna

politica lui Ceaușescu față de minorități, accentuând că „trista moștenire lăsată nouă de dictatură” face necesară „elaborarea de garanții constituționale pentru drepturile și libertățile colective ale minorităților etnice.” Declarația afirma de asemenea că, pentru a garanta aceste drepturi, va fi înființat un Minister al Minorităților Etnice. Asta nu s-a întâmplat atâta vreme cât partidul lui Iliescu a fost la putere. „Sîngele vărsat în comun”, se spunea în declarație, „a arătat că politica de instigare la ură, bazată pe politica șovină a asimilării forțate, ca și încercările succesive de a defăima Ungaria vecină și pe maghiarii din România, n-au reușit să distrugă încrederea, prietenia și unitatea dintre poporul român și minoritățile naționale.” (Rompres, 5 ianuarie 1990). Dar FSN a descoperit în scurtă vreme că apelul la naționalism și alianțele încheiate cu exponenții săi extremi, erau mai profitabile.

Și, cum promisiunile făcute la apusul regimului comunist n-au fost niciodată îndeplinite, UDMR a căutat ajutor în altă parte. A devenit membru al organizației-umbrelă, de opoziție, a *Convenției Democratice din România* (CDR). Deși, în paralel, însuși UDMR a suferit un proces de radicalizare. Așa cum observă Linz și Stepan (1996:431), „aderarea majorității la un proces de asimilare necruțătoare, poate duce la frustrarea minorității, la radicalizarea ei, la rupturi între moderați și radicali și la lipsa de loialitate a unora din membrii săi.” Exact așa s-a întâmplat în interiorul UDMR, unde o aripă „radicală”, condusă de László Tőkés se opune unei aripi mai „moderate”, încercînd mai întîi să adopte strategii mai ușor de acceptat de mentalitatea majorității etnice. Deși „radicalii” erau în minoritate, influența lor a crescut pe măsură ce „moderații” eșuau în încercarea de a dovedi că strategia lor era capabilă să asigure îndeplinirea cererilor minimale ale minorității. În decembrie 1994, Béla Markó, președintele și liderul facțiunii „moderate”, afirma că autonomia teritorială, o cerere „radicală”, era unul dintre scopurile principale ale organizației sale. Cu gîndul la experiențe istorice recente², aceasta era „anatema” pentru majoritatea românilor, și UDMR s-a trezit curînd în fața unui ultimatum: ori să jure fidelitate Constituției în general și Articolului 1 în particular, ori să părăsească CDR. Evident, trebuiau să opteze pentru a doua variantă (Shaffir, 1995). Incidentul a demonstrat în ce măsură atitudinile induse cultural și suspiciunile treceau peste diferențele dintre partide, punînd sub semnul întrebării încă o dată, și într-o măsură și mai mare, diferențele reale între formațiunile radicale și partidele „mainstream”.

În martie 1995, UDMR a dat semne de „instituționalizare” a cererilor sale mai radicale, odată cu aprobarea programului său de triplă autonomie (personală, administrativă și teritorială), la al patrulea congres al său (Monitorul U.D.M.R., nr.8, iulie 1995). Din acestea, cea de-a doua era cea mai puțin controversată, deoarece nu urmărea decît descentralizarea sau devoluția, pentru întărirea prerogativelor administrației locale. Totuși, cei care doreau neapărat, puteau să vadă în asta o încălcare a prevederii constituționale a „statului unitar”. În cazul „autonomiei personale”, lucrurile arătau altfel. Această parte a programului stipula că toți

membrii minorității etnice maghiare din România, indiferent unde erau stabiliți pe teritoriul țării, aveau dreptul să participe în alegerea unui corp reprezentativ al minorității pe care, într-o formulare foarte neinspirată, „radicalii” UDMR s-au grăbit să-l numească „un fel de parlament”. Nu le-a trebuit mai mult membrilor suspicioși ai majorității etnice, ca să citească în asta dorința de a produce dezmembrarea teritorială a României. În ceea ce privește autonomia teritorială, așa cum am spus mai înainte, aceasta era o chemare care îi făcea pe majoritatea românilor să se unească, în ciuda diferențelor dintre ei.

Pe acest fundal, nu e de mirare că promulgarea de către Parlamentul României a Legii Educației (Legea nr. 84/1995) ilustrează clar strategiile „de includere” de Tipul III. Susținerea acestei legi de către mulți dintre deputații și senatorii CDR arată odată mai mult că împărțirea partidelor în „radicale” și „mainstream” e mult prea simplistă. Legea era departe de a fi o „abordare civică” a problemelor minorităților naționale. Într-adevăr, așa cum au arătat reprezentanții parlamentari ai UDMR, unele din prevederile acesteia erau cu un pas în urma legii comuniste a învățământului, din 1978. De exemplu, școlile profesionale în limbile minorităților erau acum interzise, ca și dreptul, anterior existent, al membrilor minorităților naționale de a da examene de admitere la facultăți în limbile materne. Luând în considerare faptul că mulți dintre candidați erau absolvenți ai școlilor cu predare în limbile minorităților, acesta era evident un „stimulent negativ” pentru părinții care voiau ca, în viitor, copiii lor să urmeze asemenea școli. și pe urmă, predarea istoriei și geografiei din clasa cincea (de la unsprezece ani în sus) urma să fie făcută numai în limba română și, mai mult, materia predată nu era Istoria României, ci „a românilor”. (La acest punct, se menținea o schimbare făcută în programa școlară, sub Ceaușescu.) Cu alte cuvinte, în timp ce copiii minorităților naționale erau privați de dreptul de a învăța despre istoria și tradițiile lor, copiii etnic majoritari erau implicit socializați în stipulațiile Articolului 4 al Constituției (unitatea poporului român), făcând mai simplă manipularea tinerei generații cu ajutorul celor ce ar urma să practice retorica extremă a naționalismului, exact așa cum făcuse și regimul național-comunist.

Mai mult, în localitățile unde un singur copil (sau părinții lui) dorea să studieze în limba oficială a țării, era obligatorie înființarea de clase speciale. Pe de cealaltă parte, minoritățile nu se bucură de dreptul la educație în limba maternă la toate nivelurile educației publice (de la școli primare la universități). Mai degrabă, educația universitară în limba maternă urma să fie limitată la facultatea de medicină în limba maghiară, la teatru și pedagogie. În sfârșit, nu a fost acceptată nici cererea UDMR de a se permite cultelor religioase să organizeze școli laice, respectându-se astfel tradițiile istorice din Transilvania, interzise de comunism (cf. Textului legii din Dimineța, 13 iulie 1995, vezi de asemenea Shafir, 1994a și 1996).

Un exemplu de legislație adițională promulgată ca urmare a strategiilor de Tipul III este Legea nr. 69/1991, care stabilește cadrul de funcționare legală a administrației lo-

cale. Reflectînd o interpretare rigidă a „statului unitar” și a prevederilor constituționale stipulînd (cf.Art. 13) că „Limba oficială în România este limba română”, legea nu permite folosirea limbii materne în contactul, discuțiile și actele oficiale promulgate de autoritățile locale. Chiar în localitățile cu majoritate absolută a populației neaparținînd etniei majoritar românești, membrii minorităților naționale trebuiau să se adreseze oficialităților numai în limba română și dezbaterile consiliilor locale, ca și deciziile lor, trebuiau să se desfășoare sau să fie promulgate numai în limba română.

Formarea noului cabinet condus de Victor Ciorbea în decembrie 1997, ca urmare a „renașterii” electorale din luna anterioară, a constituit un reper istoric. Nu numai că PDSR-ul și/sau aliații săi extremiști s-au aflat, pentru prima oară în anele postcomuniste, fără putere și fără influență asupra puterii, dar, așa cum remarcă Andreescu, „pentru prima oară în istoria țării...reprezentanți ai maghiarilor din România erau parte acum în guvernarea țării (Andreescu, 1999)”. Alăturîndu-se guvernului, împreună cu CDR și Uniunea Social-Democrată (USD), UDMR și-a văzut imediat împlinită una din cererile cele mai vechi: înființarea unui Departament pentru Protecția Minorităților Naționale. Departamentul era cît pe-acî să devină un Minister în toată puterea cuvîntului și, deși acest lucru nu s-a întîmplat, capul său, un reprezentant al „aripii moderate” a UDMR, avea statut de ministru plin.

Mult mai important este faptul, nemaintîlnit de cînd Transilvania a devenit parte a României în 1918, că o altă „premieră istorică” se ivea la orizont: introducerea Tipului IV de strategii „civice”, în politica față de minoritățile naționale ale țării. Acestea, să ne aducem aminte, ceruseră autorităților statului „să facă un efort maxim de acomodare a minorităților, prin instrumentarea unor aranjamente politice și civile care recunosc drepturile minorităților” (vezi Tabelul I). Mai bine zis, era vorba de o reciprocitate tacită: UDMR va renunța la susținerea publică a cererilor sale de triplă autonomie. Într-adevăr, la congresul din octombrie 1997 al organizației, nu s-a mai pomenit nimic de autonomie.

Dincolo de calculele politice (fără UDMR, majoritatea guvernamentală în parlament ar fi fost cel puțin fragilă), doi factori adiționali au contribuit la această schimbare promițătoare: un factor internațional și unul intern, cel dintîi covîrșindu-l, ca impact, pe al doilea. Înlocuirea lui Ion Iliescu, la conducerea statului, de către Emil Constantinescu și formarea unui cabinet compus din partide pînă atunci considerate ca aparținînd la ceea ce se chema „opозиția democrată” nu numai că a fost aplaudată în cercurile occidentale, dar venea într-un moment în care NATO se extindea spre Est și Uniunea Europeană începea de asemenea să simtă presiunea unei asemenea extinderi. „Stimulentul extern” a jucat astfel un rol important în schimbarea de atitudine și nu întîmplător președintele Statelor Unite, Bill Clinton, a apreciat pozitiv în cîteva ocazii participarea UDMR la guvernare, ca fiind principalul indicator al noii „căi democratice” a țării. „Factorul intern” s-a bucurat rareori de atenție din partea observatorilor, dar importanța lui nu trebuie trecută

cu vederea. Între 1990-1996, câteva organizații civile și ONG-uri au făcut ca „ușa dialogului” cu minoritatea maghiară să rămână deschisă și să împrăștie tensiunile încurajate de guvern, inclusiv prin strategiile de Tipul III și prin încercări „fripturiste” de a abate atenția opiniei publice de la problemele sociale și economice ale țării, către debușeurile tradiționale ale „învinovățirii străinilor dintre noi” (Andreescu, 1999³).

Cele două măsuri de importanță capitală semnalfind o schimbare spre „strategii civice” au fost „ordonanțele de urgență” guvernamentale nr.22 și nr.36 din 1997. Prima ordonanță, emisă la 18 mai, înlătura prevederile restrictive ale Legii nr. 69/1991. Ea permitea folosirea limbii materne a minorităților în contact cu autoritățile, în localitățile unde populația minoritară se găsește într-un procent de cel puțin 20%. Mai mult, folosirea limbii minorităților era acum permisă în dezbaterile consiliilor locale unde o treime sau mai mult din membri aparțineau unei minorități etnice, cu condiția să existe o traducere ulterioară în limba română a celor discutate. Informațiile de interes public aveau să fie publicate în limbile minorităților, în localitățile cu o populație etnic minoritară de minimum 20%. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, inscripțiile stradale și în locuri publice, bilingve (uneori trilingve), aveau să fie permise. Toate acestea satisfăceau, în mare parte, cererile UDMR, privitoare la administrația locală.

Problema cu ordonanțele guvernamentale este că, deși ele intră în vigoare imediat, trebuie totuși să fie aprobate și de parlament. Așa cum era de așteptat, naționaliștii din PDSR, PUNR și PRM s-au opus noii legislații. PUNR a făcut apel la Curtea Supremă care, pe 24 februarie 1998, a decis că ambele ordonanțe, nr. 22 și nr. 36, erau neconstituționale. Curtea a acceptat argumentul partidului naționalist că amendarea legislației existente prin ordonanțe este invalidă atunci când afectează așa-numita „legislație organică”, cea care trebuie aprobată de majoritatea absolută a deputaților și senatorilor pentru ca să intre în vigoare sau să fie schimbată (RFE/RL Newslines, 25 februarie 1998).

Conform unui studiu bazat pe grupuri de lucru, efectuat de Alina Mungiu-Pippidi în 1996-1997 printre subiecți ardeleni ai ambelor grupuri etnice⁴, poziția partidelor xenofobe privind inscripțiile bilingve nu se bucură de susținerea majorității etnicilor români, iar cei care aprobă măsura sînt totuși numai o minoritate a populației românești. Numai 16,1% din etnicii români au avut fie o atitudine „foarte pozitivă”, fie una „pozitivă” în privința introducerii inscripțiilor, în timp ce 39,1% au avut una „negativă” și „foarte negativă”. Mai mult de unul din cinci subiecți au fost „indiferenți” (20,4%) și 22,1% nu au răspuns. (Mungiu-Pippidi, 1999:156).

Oricum ar fi fost, capacitatea coaliției de a asigura majoritatea constituțională necesară pentru schimbarea Legii nr.69/1991 era tot mai îndoielnică, din motive care nu aveau nimic de-a face cu UDMR și natura cererilor sale. Ordonanța de urgență nr.22 schimbă de asemenea prevederile legii care interzicea ca primarii

să fie membri ai guvernului, făcând astfel posibil ca Ciorbea, care fusese ales primar al Bucureștiului în 1996, să devină premier. Dar Partidul Democrat, principalul component al alianței USD, voia acum ca Ciorbea să fie înlocuit, un scop pe care avea să și-l atingă în aprilie 1998, când Ciorbea a fost înlocuit cu Radu Vasile și întreg cabinetul, remaniat. Democrații amenințau astfel că vor vota în parlament împotriva ordonanței, și asta nu din pricina prevederilor referitoare la minoritățile naționale.

Între timp au existat incidente în câteva locuri, inclusiv la Tîrgu-Mureș și Cluj, unde inscripțiile bilingve au fost înlăturate. Era de așteptat ca naționaliștii români să se opună acestora. Problema reală a UDMR, cel puțin în ceea ce-l privea, era aceea a atitudinii afișată de guvernanți, adică de partenerii de coaliție ai UDMR. Astfel, în Tîrgu-Mureș, după ce autori necunoscuți au mînjit semnele bilingve în culorile steagului național românesc, în iulie 1997, prefectul local, Dorin Florea, membru al PNȚCD, s-a opus reînălțării și a trebuit să fie chemat la ordine de către guvern. și mai ciudată a fost atitudinea ministrului de interne, Gavril Dejeu — cu alte cuvinte, a omului care trebuia să ducă ordonanța la îndeplinire. Vizitînd Clujul — al cărui primar, Funar, tocmai trimisese scrisori deschise lui Ciorbea și ministrului de externe de-atunci, Adrian Severin, cerîndu-le ca guvernul să anuleze ordonanța Dejeu, spune, pe 4 august 1997, că autoritățile locale din Transilvania ar trebui să procedeze „cu prudență” în implementarea acesteia. El atrage atenția că ordonanța nu a fost încă adoptată de parlament și spune că trebuie să dăm dovadă de „înțelepciune”, să evităm „conflictele care pot să semene cu cele din fosta Iugoslavie” (RFE/RL Newline, 5 august 1997).

Cel care era pe-atunci ministru de interne părea să-i țină și el partea lui Funar, care dispusese ca angajații primăriei să dea jos steagul arborat la recent inauguratul, în oraș, consulat maghiar (vezi mai sus). Dejeu consideră că deschiderea consulatului în centrul Clujului e „o greșeală”, spunînd că ar fi trebuit găsită o altă clădire, mai puțin centrală, în scopul de a evita o „situație de conflict”. Dar „uită” să menționeze că primăria n-a oferit *nici o* clădire consulatului, el fiind găzduit pînă în ziua de azi într-un birou aflat în proprietatea Episcopiei Bisericii Reformate Maghiare. În spatele acestei povești se ascunde mai mult decît o simplă anecdotă. Dejeu era membru al PNȚCD, principalul partid al CDR. El aparținea „aripii transilvane”, ai cărei numeroși membri își revendică identitatea politică din tradițiile de familie care traversează generații. Aripa respectivă — fostul Partid Național Român — a fost asociată întotdeauna cu lupta românilor împotriva dominației Ungariei în Transilvania. Chiar după unirea regiunii cu România, în 1918, și joncțiunea cu Partidul țărănesc, în 1926, liderii ardeleni ai PNȚCD, inclusiv Iuliu Maniu, n-au reușit niciodată să treacă peste suspiciunea față de unguri.

Aceste inhibiții culturale au făcut ca mulți țărăniști (dar și parlamentari din Partidul Național Liberal, al doilea mare segment al CDR) să-și susțină adversarii

PDSR în promulgarea prevederilor anti-maghiare ale Legii nr. 84/1995 (Legea Educației). Ele nu puteau dispărea peste noapte și nici nu s-a întâmplat astfel. Un factor conjunctural a determinat, totuși, împingerea lor în planul al doilea. Acesta era speranța că România va fi a) primită în NATO, în primul val și b) acceptată din start la negocierile pentru admiterea în Uniunea Europeană. În București se credea cu tărie (și pe drept cuvânt) că, pentru ca acestea să se petreacă, România trebuia să-și îmbunătățească rapid relațiile cu vecinii, în general, și cu Ungaria, în special, și să renunțe la strategiile de Tipul III. Odată cu abandonarea speranțelor, n-a fost greu ca naționalismul „de includere” al PNȚCD și PNL să renască. Factorul cultural nu murise — ci doar dormise o vreme.

Aceste involuții, din ce în ce mai marcate de soarta ordonanței nr. 36, aveau să amenințe unitatea unei coaliții și-așa foarte fragilă, din cauza unor factori care depășesc subiectul de față (vezi Shafir, 2000). UDMR avea să mai amenințe din când în când că va părăsi guvernul. Ceea ce l-a oprit a fost lupta internă dintre „moderați” și „radicali” și faptul că părăsirea coaliției ar fi însemnat implicit o victorie a „radicalilor”. Al doilea factor care juca un rol în deconsilierea UDMR la a renunța la speranță erau apelurile organizațiilor civile sau ale personalităților societății civile, ca de exemplu fosta dizidentă anti-Ceaușescu și locuitoare a Clujului, Doina Cornea, care îndemna părțile să ajungă la un compromis (Andreescu, 1999).

În cazul ordonanței nr. 22, acest lucru a devenit posibil cu mai mare ușurință decât în cazul ordonanței nr. 36. Actul a fost adoptat de Camera Deputaților la 29 iunie 1999, după ce a fost aprobat de Senat, pe 25 mai, același an. Un apel al PDSR, PUNR și PRM la Curtea Constituțională împotriva prevederilor acestuia a fost respins pe 20 decembrie, din motive de procedură, deoarece fusese înaintat după ce Președintele Constantinescu semnase promulgarea lui ca lege (RFE/RL Newline, 26 mai, 30 iunie și 21 decembrie 1999). Dar atunci, relațiile dintre partenerii coaliției și UDMR erau foarte diferite de ce fuseseră la începutul anului 1997.

Ordonanța de urgență nr. 36, aprobată la 9 iulie 1997, permitea instruirea în limba maternă la toate nivelurile educaționale și desființa prevederile Legii nr. 84/1995 care impunea studiul istoriei și geografiei în limba română. Alte măsuri la care UDMR avusese obiecții erau modificate în așa fel încât să satisfacă cererile minorității maghiare. Înaintea plecării sale în prima lui vizită în străinătate, premierul Ciorbea anunțase, în martie 1997, că Universitatea maghiară Bolyai, unită cu forța cu Universitatea română Babeș din Cluj, va fi redeschisă. Această cerere se număra printre cele mai dureroase ale UDMR, întoarcerea minorității la propriile instituții căpătând dimensiuni simbolice, mai presus de orice: pentru etnicii maghiari din România, o universitate separată simboliza restituirea drepturilor lor culturale. Din această perspectivă, ea era la fel de importantă ca restituirea proprietăților deținute de bisericile maghiare tradiționale din Transilvania. Așa cum au spus mulți vorbitori maghiari, universitatea din Cluj a fost ultima proprietate maghiară

naționalizată de comuniști. Prefectul Clujului și membru al PNȚCD, Alexandru Fărcășan, a protestat imediat, ca și Andrei Marga, rectorul universității Babeș-Bolyai, unificată în 1959, care avea să devină în 1998 ministrul țărănist al educației. Sensibilitatea la această problemă a fost ilustrată de o mișcare neobișnuită a Președintelui Constantinescu, imediat distanțându-se de premier și spunând că Babeș-Bolyai trebuie să rămână o instituție unificată, eventual împărțită într-o secție autonomă română și una autonomă maghiară. (RFE/RL Newline, 13 și 14 martie, 1997).

Cît de populare și/sau nepopulare erau schimbările preconizate, în ochii celor două grupuri etnice transilvane? Numai o minoritate redusă, de 14,8% dintre majoritari, după studiul lui Mungiu-Pippidi, era de acord ca istoria și geografia să fie predate în limba maghiară, în loc de română. Peste 12% erau indiferenți și aproape majoritatea (43%) se opuneau acestei măsuri. O proporție largă de unu la patru subiecți din acest grup (25,3%) au fost incapabili să răspundă. De partea maghiară, cei „fără răspuns” au fost ceva mai puțini (20,6%), dar o largă majoritate de 61,1% considerau măsura ca binevenită. O foarte mică parte, de 6,1%, s-a declarat împotriva, iar „indiferenții” au dublat cifra (Mungiu-Pippidi, 1999:157).

A devenit curînd evident că legislativul nu va dansa cum cîntă guvernul. Că opoziția se opunea legislației propuse de guvern, asta nu era o surpriză. Dar cea mai puternică rezistență a dovedit-o senatorul PNȚCD, George Pruteanu. El s-a opus mai ales eliminării prevederii predării istoriei și geografiei în limba română și garantării dreptului la universități finanțate de stat, pentru minorități, în propria lor limbă. Dar Pruteanu se opunea și unor concesiuni mult mai mici, ca de exemplu predarea limbii române și a literaturii române după manuale speciale, mai potrivite abilităților lingvistice mai puțin dezvoltate ale elevilor provenind din rîndul minorităților naționale. De fapt, Pruteanu era mai aproape de poziția fostului președinte al comisiei pe care o prezida el acum, senatorul PDSR Gheorghe Dumitrașcu, decît de strategiile pe care propriul său partid le susținuse la începutul coaliției. și a reușit să convingă majoritatea senatorilor CDR să-i susțină poziția. Într-adevăr, textul legii aprobate de Senat la 16 decembrie 1997 era exact „varianta Pruteanu” și excludea majoritatea amendamentelor introduse de ordonanța 36. și mai important, predarea istoriei și geografiei în limba română redevenea obligatorie, dreptul minorităților la educația universitară se restrîngea la „grupuri și secții”, iar bisericile istorice ale Transilvaniei tot nu-și puteau deschide școli laice. În sfîrșit, în martie 1998 Pruteanu a fost exclus din PNȚCD, după ce susținuse poziția democraților în privința ordonanței nr. 22 (vezi mai sus). La sfîrșitul zilei, el a aterizat în PDSR, nu înainte de a fi flirtat cu PUNR, care se pare că i-a oferit candidatura la președenție în alegerile din 2000 (vezi RFE/RL Newline, 17 decembrie 1997, 15 ianuarie 1999 și 25 februarie 2000).

Singurul mod de a mai proteja legea (și implicit apartenența UDMR la coaliție) era acum de a convinge Camera Deputaților să aprobe o versiune total diferită de cea aprobată de Senat și să asigure preeminența primei variante asupra celei de-a

două, în procedura de „mediere”. Oricum, UDMR întâmpina opoziții serioase în două puncte esențiale. Mai întâi, prevederea „asimilaționistă de includere” care stipula ca istoria și geografia să fie predate în limba română, câștigase între timp susținere aproape universală printre partenerii săi de coaliție. În al doilea rând, Marga, acum ministru al educației, se opunea ferm separării universităților. Ministrul a mers atât de departe încât a avertizat împotriva „efectelor nedorite” care puteau rezulta din acceptarea „separatismului” în educația universitară, folosind astfel o terminologie nu numai similară celei a extremiștilor anti-maghiari, dar enunțând o culpabilizare practic bazată pe etnicitate. și, întocmai ca Dejeu înaintea lui, a avertizat că o universitate de stat separată, în limba maghiară, ar putea deveni „o sursă de conflict interetnic, asemănătoare cu cea din fosta Iugoslavie” (RFE/RL Newsline, 12 și 23 iunie 1998). Se subînțelegea că intelighenția maghiară din Transilvania era, prin definiție, neloială României. și alegând exemplul iugoslav pentru a-și ilustra argumentul, Marga cel „mainstream” îmbrățișa exact aceleași imagini cu care extremistului Funar îi plăcea să-și illustreze discursul urii (vezi mai sus). Pentru a contracara pericolele așa-zisului „separatism”, Marga își promovează propriul model de așa-zis „multiculturalism”, introdus la Babeș-Bolyai, deși acest model lăsa neschimbată dominația românească în universitate și în corpurile ei decizionale, ca să nu mai vorbim despre aspectul „simbolic” al cererii.

Unul din principalele praguri psihologice către o universitate maghiară este punerea sub semnul întrebării (deschis sau în alt fel) a „statului-națiune”, definit pe criterii etnice.⁵ Datorită bănuielii că o universitate maghiară ar deschide calea unor cereri care ar depăși autonomia culturală sau chiar teritorială (a se citi federalizare sau chiar secesiune), majoritatea etnicilor români (conștient sau nu) tinde să respingă această idee. Poate cel mai clar exprimat a fost acest lucru de către deputatul PNȚCD Emil Săndulescu, în timpul dezbaterilor din cadrul Comisiei pentru Educație a Camerei Deputaților, care s-a opus amendării Legii Educației de către propriul partid, afirmând răspicat că „România este un stat unitar, nu unul federal” (RFE/RL Newsline, 3 septembrie 1998).

Se pare că în această problemă, „clasa politică” românească e mai aproape de „credința populară” decât în cazul inscripțiilor bilingve sau al predării istoriei și geografiei (așa cum am menționat, în timp ce majoritarii etnici, în general vorbind, nu susțin aceste măsuri, nici nu li se opun cu mare vehemență). Dacă 72% din români se opun unei universități maghiare și 24,1% sînt pentru, printre etnicii maghiari ideea este susținută de 84%, în timp ce 12,2% se opun (Mungiu-Pippidi, 1999: 212).

Confrunțați cu eșecuri repetate în rezolvarea problemei, în iunie 1998, patru deputați UDMR au propus un proiect de lege în favoarea reînființării Universității Bolyai. Așa cum era de așteptat, inițiativa a eșuat din nou, la nivel de comisii, dar a dat ocazia „prejudecăților culturale” anti-maghiare din subcultura politică românească să iasă la iveală cu și mai multă putere decât înainte. Așa cum arată

MIȘCĂRILE XENOFOBE ȘI DILEMELE „INCLUDERII” ȘI „EXCLUDERII”

Andreescu, aproape întreaga comunitate academică susținea un proiect de scrisoare a organizației PDSR, Forumul Civic Național, care denunța cu vehemență această inițiativă. Însuși Ministrul Educației conducea corul, așa cum o demonstrează un document oficial al ministerului, conceput de ministrul-adjunct Mihai Korca. Titlul documentului era grăitor în sine: „Segregarea etnică în educația universitară din România nu este oportună” (Andreescu, 1999).

Începuse, se pare, numărătoarea inversă a participării la coaliție a UDMR. La întâlnirea din 30 septembrie, liderii coaliției au ajuns totuși la o soluție de compromis: guvernul condus de Vasile avea să emită o altă ordonanță, făcând posibilă înființarea universităților „multiculturale”, având cursuri în maghiară și germană. Universitatea proiectată avea să se numească „Petőfi - Schiller”(Andreescu, 1999; RFE/RL Newline, 1 octombrie 1998). Dar Ministerul Educației s-a opus în continuare compromisului, Korca afirmând că ministerul se va opune înființării universității multiculturale, atâta timp cât româna nu va fi de asemenea introdusă ca limbă de predare. Aceasta, de altfel, era și poziția lui Marga. Ministrul respinsese ceva mai devreme propunerea Ungariei de a înființa o universitate *maghiară particulară - o măsură care ar fi anulat argumentul că o universitate de stat în limba maghiară nu se putea crea pe temeuri bugetare. Educația în România, a spus Marga, ca reacție la această propunere, se desfășoară în funcție de decizia Parlamentului național propriu al României și numai a lui. În ceea ce-l privea, el personal nu putea fi de acord cu „separatismul educațional”. Încă o dată, respingerea indignată reflecta sensul „statului național”, cu atât mai mult cu cât, în avansarea propunerii, Zsolt Németh, ministrul adjunct de externe, a arătat că Ungaria nu se mai putea considera „stat național”, într-un context geopolitic în care atîția maghiari trăiau acum dincolo de granițele sale (RFE/RL Newline, 31 iulie și 2 octombrie 1998 și Shafir, 1998).*

Hotărîrea a fost, în mod previzibil, atacată în tribunal de PUNR și PDSR, ambele partide reclamînd neconstituționalitatea ei, deoarece introducea „discriminarea pozitivă a unei singure minorități”, iar majoritatea etnică nu se bucura de un tratament egal. Curtea de Apel din București a acceptat argumentul PUNR în decembrie 1998, susținînd că decizia încălca de asemenea și Legea Educației din 1995. Dar acea hotărîre a fost respinsă de Curtea Supremă în aprilie 2000 (RFE/RL Newline, 11 decembrie 1998 și 5 aprilie 2000).

În sfîrșit, și după multe animozități inutile care nu vor dispărea prea curînd, Legea Educației a fost aprobată în formă amendată, cam la doi ani după ce cabinetul Ciorbea dăduse ordonanța de urgență nr. 36. Legea adoptată la 1 iulie 1999 prevede ca istoria și geografia să fie predate în limba maternă la nivelul primar și în limba română, la gimnaziu. Examenul de admitere la facultate poate fi susținut în limbile minorităților naționale. Mai mult, chiar dacă documentele școlare se tipăresc în limba română, celelalte documente pot fi scoase în limbile de predare și, mai important, la cerere, școlile și universitățile sînt datoare să traducă dosarele în limbile minorităților. Acest

lucru e important pentru acei elevi și studenți care doresc să-și continue educația în Ungaria. Programa pentru limba și literatura română e aceeași, dar manualele sînt diferite, pentru a corespunde nevoilor minorităților. Limba maternă a fost reintrodusă în școlile profesionale, cu atenționarea că învățarea terminologiei în limba română este obligatorie. Dreptul minorităților naționale la „orice tip de învățămînt superior” a fost recunoscut, dar nu și dreptul de a înființa universități de stat în respectivele limbi. Dar restricția din 1995 de a se studia în limba maternă numai în „secții și grupe” la universitățile existente a fost completată pentru a include și „colegii și facultăți” și, chiar mai mult, a fost permisă înființarea „universităților multiculturalale”, funcționarea lor urmînd a fi stabilită printr-o legislație separată. Mai important, noua lege stipulează că „Persoanele aparținînd minorităților naționale sînt îndreptățite să-și înființeze și să-și organizeze propriile instituții de învățămînt superior.” În fine, legea stipulează că „cultele religioase recunoscute oficial la nivel de stat pot să-și înființeze și să-și organizeze instituții private de educație.”⁶

Una peste alta, era un compromis cu care UDMR se putea prezenta în fața electoratului său. Înseamnă asta oare că „civismul” a învins pînă la urmă în România strategiile de excludere și pe cele de asimilare-includere? Cu îngăduință, asta ar fi o exagerare grosolană. Ar fi probabil mai înțelept să se aștepte dezvoltările de pe cele două fronturi — posibil — paralele.

Pe de o parte, foarte probabila revenire la putere a PDSR la viitoarele alegeri poate transforma episodul 1996-2000 într-o excepție. „Prejudecata culturală” rămîne și continuă să se reflecte în mare măsură în media care, în loc să încurajeze „civismul” joacă mai degrabă pe mîna extremiștilor și a aliaților lor prezentîndu-i ca fiind „curentul dominant”. Proba de foc a civismului va consta în negarea sau, dimpotrivă, afirmarea sa de către noii conducători ai țării în cazul cînd previzibila schimbare guvernamentală va avea loc. Dar chiar și în cazul unui scenariu improbabil în care forțele de centru-dreapta din PNȚCD, PNL și alte partide vor continua să guverneze în coaliție cu UDMR, implementarea legislației „civice” agreată de comun acord, poate întîmpina noi dificultăți. La urma urmelor, universitatea „Petöfi-Schiller”, a cărei înființare a fost aprobată în 1999, așteaptă încă așezarea pietrei de temelie.

Celelalte evoluții asupra cărora merită să ne oprim au de-a face cu schimbările în cadrul UDMR. Există semne destul de substanțiale că puterea „radicalilor” ar crește, dar nu le putem discuta aici în detaliu. Unul dintre motive este că această aripă a fost clar favorizată, în raport cu „moderații”, de cabinetul național-conservator Viktor Orbán, care a venit la putere în Ungaria în 1998 și care, mai mult, include naționaliști de nădejde ca József Torgyán, liderul Partidului Micilor Proprietari. Legăturile cu „țările prietene” pot fi de importanță crucială în evoluția ambelor strategii, și raportate la minoritățile naționale, dar și ale acestora din urmă, așa cum a fost demonstrat pe larg de Rogers Brubaker (1996). Cabinetul Orbán a alocat două miliarde de forinți (7,2 milioane USD) pentru înființarea unei

MIȘCĂRILE XENOFOBE ȘI DILEMELE „INCLUDERII” ȘI „EXCLUDERII”

universități particulare în limba maghiară, în Transilvania. Dar o parte importantă a acestor fonduri a mers către facțiunea „radicală” a UDMR, cu episcopul Tőkés ca președinte al unei fundații care urmează să înființeze „Universitatea Creștină Partium” de pe lângă seminarul teologic al lui Tőkés, din Oradea. Aripa „moderată” din UDMR și-a ascuns cu greu nemulțumirea. În ciuda faptului că înființarea unei universități private a devenit posibilă sub legislația amendată, atîta vreme cît Marga sau unul ca el va fi ministru al educației, Universitatea Creștină va avea și mai multe probleme în aprobarea programei școlare de către minister. În sfîrșit, nici una din cele două aripi ale UDMR nu vrea să uite cererea de a se înființa, pe lângă „Partium” sau „Petöfi - Schiller”, o universitate subvenționată de stat în limba maghiară, iar acest lucru este o invitație la noi conflicte cu puterile viitoare, oricare ar fi culoarea lor politică.

Ar fi probabil prematur să vorbim despre „un model românesc al relațiilor interetnice”, așa cum s-a făcut la București, între 7-8 iulie, sub auspiciile Ambasadei SUA, USAID și ale celor două ONG-uri cu sediul în Cluj (Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală și Centrul de Cercetări ale Relațiilor Interetnice). Scepticismul meu nu privește discuția în sine, ci utilizarea termenului „model”, ceea ce implică o demnă de urmat emulație. Un sondaj ale cărui rezultate au fost făcute publice cu această ocazie a arătat că 43,4% din subiecții etnici români și 62,8% din cei unguri au fost de părere că relațiile interetnice s-au îmbunătățit după 1998, pe cînd 35,8% din români și 27,6% din unguri sînt convinși că, dimpotrivă, relațiile s-au înrăutățit (TVR, 8 iulie 2000). Dar o primă impresie este că problema are contururi cel mult neconcludente și că românii sînt, pînă la urmă, mai puțin convinși de noul „civism” decît maghiarii. Acei români care sînt totuși convinși nu reprezintă, cu siguranță, majoritatea. Iar dacă ținem seama că românii sînt, la urma urmelor, majoritari, nu trebuie să trecem cu vederea nici „partea goală a paharului”, mai ales cînd ea se apropie de două treimi. □

REFERINȚE BIO-BIBLIOGRAFICE

- Adevărul* (București) 1999.
- Andreescu, G., *Pages from the Romanian-Hungarian Reconciliation 1989-1999: The Role of Civic Organizations*, Institute for International Education, Washington, D.C., lucrare de atelier.
- Andreescu, G., 2000, *Shadow Report*, lucrare de atelier, Ombudsman* for National Minorities. *Baricada* (București), 1990, 1991.
- Brubaker, R., 1996, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Buletin informativ al UDMR* (București), 1995.
- Constantinescu, M., 1992, *Constituția României - Comentată și adnotată* - (București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”).
- Deletant, D., 1991, *The Role of Vatra Românească in Transylvania*, Report on Eastern Europe, Vol. 2, no. 5, pp. 28-37.

- Dimineața* (București), 1995.
- Gallagher, T., 1992, *Electoral Breakthrough for Romanian Nationalists*, RFE/RL Research Report, Vol. 1, no. 45, pp. 15-20.
- Gallagher, T., 1995, *Romania After Ceausescu* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Gallagher, T., 1997, *Nationalism and Post-Communist Politics: The Party of Romanian National Unity, 1990-1996*, în Stan, L. (ed.), *Romania in Transition* (Aldershot: Dartmouth), pp. 25-47.
- Greenfeld, L., 1995, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Harvard University Press).
- Hungary Around the Clock* (Budapest), 2000.
- Linz, J.J. and Stepan, A., 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).
- Livezeanu, I., 1995, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918-1930* (Ithaca: Cornell University Press).
- Monitorul U.D.M.R.* (București), 1995.
- Mungiu-Pippidi, A., 1999, *Transilvania subiectivă* (București: Humanitas).
- RFE/RL Newslines*, 1997-2000.
- Televiziunea română*, 2000
- România liberă* (București), 1992
- Rompres* (București), 1990.
- Shafir, M., 1985, *Romania: Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change* (London: Frances Pinter).
- Shafir, M., 1989, *Xenophobic Communism: The Case of Bulgaria and Romania*, *The World Today*, Vol. 45, No. 12, pp. 208-12.
- Shafir, M., 1991a, *Anti-Semitism without Jews in Romania*, *Report on Eastern Europe*, Vol. 2, No. 26, pp. 20-32.
- Shafir, M., 1991b, *Romania's new Institutions: The Draft Constitution*, *Report on Eastern Europe*, Vol. 2, No. 38, pp. 22-33.
- Shafir, M., 1994a, *Ethnic Tension Runs High in Romania*, RFE/RL Research Report, Vol. 3, No. 32, pp. 24-32.
- Shafir, M., 1994b, *The Post-Communist Era* în Braham, R. L. (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry* (New York: Columbia University Press), pp. 333-86.
- Shafir, M., 1995, *Agony and Death of an Opposition Alliance*, *Transition*, Vol. 1, No. 8, 1995, pp. 23-28.
- Shafir, M., 1996, *Controversy Over Romanian Education Law*, *Transition*, Vol. 2, No. 1, 1996.
- Shafir, M., 1997, *Romania's Road to 'Normalcy'*, *Journal of Democracy*, Vol. 8, No. 2, pp. 144-158.
- Shafir, M., 1998, *End Note: Irrational Rationality in the Carpathians*, RFE/RL Newslines 4 August.
- Shafir, M., 1999, *The Mind of Romania's Radical Right*, în Ramet, S. (ed.), *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989* (University Park: The Pennsylvania State University Press), pp. 213-32.
- Shafir, M., 2000, *The Ciurbea Government and Democratization: A Preliminary Assessment*, în D. Light, D. Phinnemore (eds.), *Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition* (London: Macmillan), în curs de apariție în 2000.
- Ziua* (București), 1995.

NOTE

1. Lucrurile nu evoluau diferit nici de cealaltă parte a graniței, unde liderul partidului extremist-naționalist Călea Dreptății și Vieții Maghiare, István Csurka, s-a folosit de poluarea râului din partea românească pentru a-i lua în răspăr pe acei „Rothschilds” care au finanțat compania australiană de exploatare minieră Esmeralda, acționarul majoritar al minei de aur care cauzase poluarea și, totodată, pentru a lansa un apel la revizuirea frontierelor. Conform lui Csurka, respectivii „Rothschilds” (sinonimul pentru evrei și presupusa lor putere financiară internațională) „finanțează pentru un pumn de aur, cea mai crudă distrugere a mediului de pe teritoriul fostei Ungarii Mari”. „Trianonul (tratatul care a condus la dezmembrarea Ungariei după primul război mondial) se revarsă în Tisa cu o nestăvilă indiferență răsăriteană”, remarcă el câteva zile mai târziu, ca apoi să uzeze imediat de ocazia sărbătoririi la 15 martie a Revoluției din 1848 pentru a chema la „o Transilvanie independentă” ca soluție împotriva poluării râurilor ungare. Vorbind în Parlament la 20 martie, Csurka descria poluarea ca „un război ofensiv fără focuri de armă”, îndreptat împotriva „spațiului vital (életter)” ungar, recurgând la terminologia de sorginte nazistă. Csurka a susținut că poluarea s-a constituit într-un act îndreptat spre „exterminarea” națiunii ungare (bagatelizarea implicită a Holocaustului nefiind accidentală) și a chemat la măsuri imediate, militare, economice și ecologice de protecție împotriva unor viitoare poluări (*Hungary Around the Clock*, 17 și 29 februarie, 16 și 21 martie 2000).

2. O Regiune Autonomă Maghiară (RAM) a existat în România între 1952 și 1968. A fost un aranjament nesatisfăcător atât pentru minoritatea maghiară cât și pentru majoritatea românească. Cea dintâi l-a privit ca insuficient deoarece numeroși membri ai minorității maghiare trăiau în fara regiunii; într-adevăr, Bucureștii erau supranumit „al doilea oraș maghiar după Budapesta”, ceea ce era, desigur, o exagerare. Tocmai de aceea, UDMR a introdus mai târziu conceptul de „autonomie personală” (vezi mai jos). De altfel, nu putea fi vorba de o autonomie reală sub un regim stalinist, iar RAM nu a fost nimic altceva decât un transplant al modelului sovietic al „regiunilor autonome”. Pe de altă parte, majoritatea românească percepea RAM ca „stat în stat”, respingând-o, ca și preeminența unor etnici maghiari în conducerea din acea vreme a PCR. Autonomia maghiară a început să fie gradual amputată spre sfârșitul anilor '50, în cadrul unui proces evolutiv care a condus la ascensiunea „național-comunismului”, întâi sub fostul conducător PCR Gh.Gheorghiu-Dej, și apoi sub Ceaușescu, când „național-comunismul” a fost transformat în „comunism xenofob” (Shafir, 1989). În cursul acestui proces, RAM a fost desființată (după ce fusese supusă mai întâi denaturării prin înlocuirea treptată în funcții a majorității maghiarilor cu etnici români); întreaga Transilvanie a fost supusă unui proces de „românizare” datorat emigrării interne și imigrării planificate și susținute de centrul de la București; a avut de suferit în special educația în limba maghiară cu transformarea claselor, apoi a unor întregi școli din instituții maghiare în instituții de limbă română. Abolirea Universității Bolyai din Cluj din 1959 nu a fost prin urmare o măsură singulară, chiar dacă a fost cea mai dureroasă (Shafir, 1985:158-165; Gallagher, 1995: 50-58). Aceste inițiative ale autorităților centrale au dus, de altfel, la deteriorarea relațiilor dintre București și Budapesta care în perioada Ceaușescu au atins un prag la limita confruntării militare.

3. Un rol deosebit a revenit Ligii Pro Europa din Tîrgu-Mureș, Asociației pentru Dialog Interetnic din Cluj, respectiv APADOR-CH și think-tank-ului înființat de acesta. În lucrarea citată, Andreescu menționează și omagiază activitatea unui număr de alte organizații civice evitînd totuși să specifice că evoluția atitudinii lor față de minoritatea maghiară a fost mult mai sinuoasă decât s-a văzut din afară. Această constatare este valabilă mai cu seamă pentru Alianța Civică care, în multe privințe, a fost incapabilă să depășească „prejudecățile culturale” discutate mai jos, în ciuda contribuției sale inițial remarcabile la stingerea tensiunilor interetnice.

4. Acest studiu a fost primit cu mult criticism, dar nu sînt întrutotul sigur că respectivii critici, din care unii au pus sub semnul întrebării reprezentativitatea eșantionului, au dreptate în criticismul lor, respectiv că studiul nu face distincție între „grupul țintă” și „sondajul de opinie”. Poate că, la urma urmelor, criticismul a fost porovocat de stăruința exagerată a studiului asupra chestiunilor metodologice.

5. Nu este întâmplător că singura țară europeană unde minoritățile se bucură de ample drepturi culturale (în acest caz, minoritatea suedeză) este Finlanda.

6. Apelul adresat Curții Constituționale de către PUNR-PDSR de invalidare a legii prin invocarea faptului că ar viola stipulările privind caracterul „național” și „unitar”, ca și stipulările privind „limba oficială a țării”, a fost respins la 20 iulie. (RFE/RL Newslines, 22 iulie 1999).

Traducere de Alina Nelega-Cadariu

Michael SHAFIR, este analist principal pentru Europa Centrală și de Sud-Est, la Radio Europa Liberă Praga, și editorul revistei East European Perspectives, difuzată prin Internet de aceeași instituție. Este autorul volumului Romania: Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change și a peste 200 de articole despre probleme ale țărilor comuniste și post-comuniste publicate în reviste de specialitate și în volume colective editate în SUA, Marea Britanie, Germania, Franța, Olanda, România, Israel și Ungaria.

Xenophobic Movements and the Dilemmas of 'Inclusion' and 'Exclusion': the Case of the Hungarian Minority in Romania, studiu prezentat în cadrul atelierului nr. 309, *Practici de excludere: mișcările xenofobe și statul* (15 august 2000), cu ocazia 'Conferinței Societății Internaționale pentru Studiul Ideilor Europene' (Bergen, Norvegia, 14-18 august, 2000)